

Јован Дучић

Ради правилније оријентације Југословенска идеологија

Истина о "Југославизму"

Прештампано из Американског Србобрана 1942

ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА

Истина о "југославизму"

Доносимо овај есеј из пера исте компетентне политичке личности чију смо политичку студију "Др Влатко Мачек и Југославија" објавили пре неколико недеља. - Циљ ове нове студије је да на психичким и историским подацима покаже, са колико је основа "југославизам", као принцип националне солидарности, био стављен као подлога за изградњу државе Југославије. (Прим. Уред.)

Хрвати нису никад марили за славизам, нити без неповерења говорили о југославизму. Они су славизам идентификовали са руским православљем, а југославизам са балканством. Зато су обоје сматрали неподударним са хрватском идејом о култури, јединој правој култури, западњачкој, значи већим делом католичкој. А тако исто неподударним и са искреном жељом Хрвата да остану и даље на једном моралном континенту који је, пре свега, одељен, као широким морем, од источњачке културе везане за источну Цркву.

Југославизам, кад се очисти од реторичких елемената, био је за хрватску памет само један политички израз, а не и један национални појам. У овом су се Хрвати битно разликовали од српског схватања југославизма. Никад Хрвати нису замишљали могућност да свој хрватски видик замраче југословенском магловитошћу, ни да размену свој стари хрватски грош за какву неизвесну југословенску пару. Ја мислим да би се могло данас "на крају баладе," а што значи после свег проживљеног и окушаног, рећи ово: у хрватским очима нико није био добар Југословен ако није пре тога био лош Хрват.

Уосталом, славизам је међу католичким Словенима био увек слабији од њиховог католицизма; а католички су Словени и сами нагонски осећали да та два осећања не иду заједно. Словенство је по својој општој идеји о животу, о односу човека према његовом Богу, потпуно јелинско, што се види по његовој ведрини и човекољубљу; а католички Словен представља једну деформацију која долази из сукоба његове младе словенске крви, здраве и оптимистичне, са католичком мистиком, произишлим из друкче крви и друкче идеје о животу. Словенство и католицизам су међусобно противуречни. Фаталност овог случаја огледа се довољно у историјама католичких словенских народа.

Православни народи су међу собом повезани двоструко: расом и вером. Ако су са Грцима и Румунима повезани само вером, а не и расом, зато су с њима повезани заједничким историјским доживљајима. Наиме, сви су они подједнако робовали Монголима или Турцима. Ово чини, дакле, да су с овима такође повезани двоструко: вером и историјом. Додајмо овде и да су они сви заједно наследили благодети византиске културе и уметности, које су неколико векова служиле узором и Западу (ex Oriente lux). Ова велика духовна породица од Белог до Егејског и Јадранског мора, постаје тиме један веома интересантан блок, у погледу моралном пре свега. Ово осећање сродности, ишло је понекад и до породичног осећања.

Хрватство, напротив, одељено од тог словенског блока Аустријом и Мађарском, и потиснуто добро на југозапад, било је много одвојено од других и главнијих католичких Словена. Везе између Загреба и Варшаве биле су одувек незнатне. Али је

Хрватска у толико природније гравитирала према групама своје вере, које су ближе, остављајући по страни групе своје расе, које су биле даље, и далеко. Кад су се Хрвати борили с Римом да добију словенску службу у цркви, то је значило само да католичанство направе још већма својим народним *ultimum refugium*, у опасности од православља, а затим и од муслиманства.

За православне Словене би се могло рећи да их везује православље већма него и крв словенска. Ово се видело како је Русија помагала српски Устанак против Турака кад год није сама била у том ометана од стране других, нарочито Наполеона. Цар Александар I је тако помагао наш први Устанак, а Александар II је ослободио на Плевни православну Бугарску. Руске су услуге тако исто православној Грчкој биле велике. Ако је Русија доцније на Сан Стефанском Конгресу прешла одвећ на страну свог детета са Плевне, то је била једна политика словенске Русије одиста изван њене традиције.

Најзад, крајем XIX века су постојала три разна славизма: "панславизам", који је био стварно панрусизам, империјалистички и искључив; затим "неославизам" др Крамаржа, чији је циљ био окупити све Словене у монархији око Прага, са тенденцијом да се тај покрет прошири и међу њихове сународнике око монархије; и најзад, "југославизам", који се сматрао покретом из Београда, револуционаран и некомпромисан, са циљем да окупи све Јужне Словене у заједницу моралну, на бази језика, и заједницу политичку, у државу Југославију. - Сва три ова славизма су пропала, сваки на свој начин. Вероватно да ће у послератним приликама бар једно од ових трију славизма поново избити као каква идеологија неке од словенских група. Најмање је вероватно да ће оживети југославизам, који је пропао најжалосније, и чим је био стављен на прву пробу. - Овом чланку је задатак да докаже да он и није био поникао ни из каквих позитивних основа, него из једног апсолутног неспоразума; продукт једног нарочитог поремећаја свих здравих начела за живот; једна романтика која је истављена насупрот реалне политике; и једна фатаморгана која је одвела у катастрофу државу Србију, једино реално у том нездравом сну о немогућем и неприродном.

Истина, овај данашњи свеобимни рат је својим неодољивим потресом донео и друга изненађења и разочарења. И народи који су до јуче веровали да су повезани разним историјским или расним везама, као једно здраво и коначно уобличено друштво, показаше се овим ратом, и ненадно, и напротив, као међусобни противници, чак и злотвори. Нарочито су словенски народи дали од себе жалосну слику у овом погледу. Пољаци су за неколико квадратних миља у Шлеској отпочели деобу Чехословачке, осуђене на пропаст. Али су мало затим и Руси са Хитлером поделили ту исту Пољску, и то на основу ратних победа чисто нацистичких! И Словаци су напустили Чешку, за једну "независну" државу која ће трајати од данас до сутра. Најзад је Хрватска издала Србе предавши се непријатељу на фронту већ првог дана, а затим поклавши нејач својих суграђана Срба, на начин какав не памти европска историја од свог постојања. А зар већ Бугари нису и прошлог рата пошли против Русије са Турцима, од којих су их ти исти Руси ослободили петовековног ропства, полу столећа раније.

II

Било је, извесно, врло погрешно, и сасвим грешно, подметати Хрватима како су они творци једне идеје о солидарности Јужних Словена, која се зове "југославизам", и коју је требало сматрати довољном као основу и за стварање једне заједничке државе тих Словена. Ни сами Хрвати нису ништа слично за себе тврдили. Чак су се најватренији патриоти хрватски од такве идеје и отворено отресали. Ово идемо и да докажемо овим нашим написом; и то разложима, које сматрамо једино разложним.

Почнимо од наших држава средњег века. Да видимо да ли је међу Јужним Словенима било икад икаквог знака осећања расне и племенске солидарности, на начин како су то у наше доба хтели сматрати "југославизам."

Никаквог знака у тим временима о каквој националној или расној идеологији, као вези међу нашим државним јединицама! Није, уосталом, сличан феномен постојао ни међу државама других етничких група у Европи средњег века. Национализам је уопште једно осећање скорашњег порекла; за њега се рекло да је рођен после битке на Валми, за време француске Револуције, а затим се национализам дефинисао тек Наполеоновим ратовима. - За Словене се може рећи да су, напротив, увек ратовали међусобно, и кроз велики број векова. Срби, већ оснивајући прву своју државу у Рашкој, около 825 г. ратовали су и победили Бугаре, што су им и ови вратили веома брзо. Бугарски краљ Михајло Шишман је ратовао 1330 г. против Србије, кад су узалуд Срби опомињали овог хришћанског владоца како су "Агарјани" у припреми да навале из Азије, и да ће требати заједно бранити угрожено хришћанство. Погинувши у овом поразу, Михајло Шишман је оставио за наследника краља који је био вазал Душанов: а тиме је хегемонија средњег века коначно прешла у српске руке! Такви су били односи наше две словенске и суседне државе средњевијековне. - Ако је Цар Душан долазио и до Клиса над Сплитом, и замало није запосео све земље на западу словенског Балкана, да га друге прилике не одведоше на исток, можда би неко уједињење било још у оно доба и могућније него икад доцније. Други српски краљ, Твртко, "краљ Србљем, Босни и Приморју" (Миклошић, Мон. Србика, 187 и 438), извршио је једно кратко уједињење, које је заправо било само освајање.

Никаквог ни спомена о савезима међу нашим југословенским државним групама. Ако се каже да је на сабору хрватског краља Томислава био и наш хумски "великославни" кнез Мирослав, "са српским великашима", ништа није наличило на какав савез, или на пут уједињавању. Ако су и два српска владара, кнез Лазар и краљ Твртко, једном доцније помагали хрватске побуњенике против Мађарске, то је можда више да ослабе краља Жигмунда, него да одиста спасавају Хрвате, и онако осуђене да буду побеђени. Према томе, нема знака о ма каквом расном и југословенском афинитету између Срба и Бугара и Хрвата кроз цео средњи век, све до освета XIX-ог века. А видићемо колико га је истински било и у том столећу.

Свакако треба унапред имати на уму да је ово XIX столеће долазило после крвавих прогона Срба у Хрватској и Славонији, за време Марије Терезије нарочито. Ови прогони су били слични оним који су за време Светог Доминика вршени у Пиринејима. Сви Срби који нису хтели прелазити у католичанство, или унијатство, скапавали су по тамницама, на тортурама, или натеривани на исељавање у Угарску, Италију, Влашку, и чак у Русију. Ови прогони су, уосталом били вршени према обрасцу једног старог датума. Већ је Сикст II наредио био мађарском краљу уништење шизматика у Босни, значи богумила; али и православних, који су увек сачињавали главно босанско становништво. Овај крсташки рат је трајао шест пуних година! А како је војска мађарска већ од Коломана била мешовита (мађарско-хрватска), значи да су на Врбасу и на Босни клали претци данашњих усташа онако како то и ови чине данас.

Овакве су успомене постојале међу Србима и Хрватима све до пред освит XIX века. Никакве племенске солидарности, и никаквог "југославизма" кроз цео средњи век.

III

Нарочито су у Србији наши шири кругови били дуго заваравани речима за њих сибилски неразговорним као што је Илирство и Југославизам, а затим именима Штросмајера и Рачког, која су најзад била постала симболична и легендама, скоро светачким и пророчким. За словенску психу српског човека изгледало је на тај начин да је оно што је мутно, било и дубоко. Васпитан у култу хероја из свог царствујушег

средњег века, за њега су ова два католичка свештеника били све занимљивији, што су били више несхватљиви. Обојица мало што нису из једне сумњиве историје и шарене литературе, пролазећи кроз режимски апарат наших дугогодишњих диктатура, значи кроз један званични патриотизам, продрли и међу имена нашег највећег дохвата и остварења.

Шта је то заправо ИЛИРСТВО? И какве везе има оно са нашом народном судбином српском? Је ли то једна идеологија у смислу националне солидарности Јужних Словена? Књижевни покрет? Или политички? Или обоје?

Илиризам се зове другим речима и Хрватски Препород; и сасвим тачно. Али на томе изразу треба и остати. Илирски покрет је чисто хрватска ствар унутрашња и локална, просветна и морална, а политички важна само у толико што је она постала затим и жариштем за све друге националне амбиције Хрвата, у једном за њих одиста важном, а можда и великом столећу. Илиризам је претеча Штросмајеровог покрета, названог погрешно "југославизмом". Погрешно, бар по српској дефиницији ове речи. Са тим Штросмајеровим покретом, хрватски народ, врло убог и скучен и незнатан у веку пре овог, постаје затим извесном афирмацијом, која је превазилазила и његов прави значај. Али имала је ипак и свој изражај, не без интереса, за сваког историчара идеја оног доба.

Да кажемо најпре нешто о Илиризму, који многи бркају са хрватским "југославизмом".

Шта је то био Илиризам?

Познато је да ово име долази од Илирије, државе коју је Наполеон у својој манији да прави нове краљевине, намеравао да створи на тлу старе Теутине земље Илирије; нову државу и нови народ, на основи извесних његових сличних особина. Држава створена од Словеначке, Хрватске и једног дела Далмације. - Ово је било после његове победе на Ваграму. Али је ова Наполеонова идеја пропала на првој конференцији за мир. Остало је од тога само толико, што су се Французи пуно заинтересовали српским народним песмама, од којих је ондашњи романтични преглед "Le Globe", правио врло велико питање, и Проспер Мериме певао српске рапсодије потпуно у духу наших циклуса. Тако но у духу наших циклуса. Тако, да је једна његова збирка "Le Guzle" изазвала веровање како су то одиста оригиналне творевине једног даровитог епског народа, а не једног даровитог француског песника мистификатора.

Али у Словеначкој, а нарочито у Хрватској, Илирија је остала у великој успомени. Треба знати тадашњу беду онамошњег народа. Прва четврт XIX-ог столећа била је изузетно тешка у несрећној Хрватској. У Далмацији је народ хрватске народности био потпуно занемарен, запуштен. За цело време Млетачке власти - а то је од 1420 до 1797 - није било онамо ни једне једине школе на народном језику. "Si volete Dalmati fedeli tenete li ignoranti", говорили су хрватски данашњи спаситељи. Међутим, за време Наполеонове владе, за свега 8 година, Далмација је одозго до доле, била засута гимназијама (7), и девојачким школама (14), и занатским (8), и дечјим (19), и сјемеништима (4) итд. Али ће овај напредак Аустрија, долазећи у Далмацију, свирепо уништити. Један онамошњи народњак пише да је још у 1870, Далмација имала 80% аналфабета... (Франо Иванишевић: Народни Препород у Далмацији, Сплит, 1932). Ми видимо да у години 1825, Мађари намећу Хрватима као административни језик мађарски а они се боре да им оставе латински, ни не мислећи на свој народни! Али 1835, долазе Мађари и да им натуре мађарски језик као школски и обавезни. Намера је Мађарске била овај пут да Хрватску просто направи мађарском провинцијом. - Пред опасношћу да сасвим не утону, Хрвати, у једном Наполеонском времену национализма, почну одиста да се и сами буде.

Али што је Хрвате нарочито пренуло, то су устанци Карађорђа. и Милоша, који су и по другим словенским земљама изазивали дивљење. У Хрватској су биле тог времена на видику, све до почетка XIX века, само две класе: свештеници романизирани, и племство мађаризирано. У борби за језик, идући за свештеницима, тражили су латински; али под већом влашћу племства, помогнутог из Будима, морали су примити, као обавезан школски језик, мађарски.

У то време, један млад студент, пореклом Немац из Крапине, како је изнашао Фердо Шишић, Људевит Гај, бавио се много у Грацу и Пешти у друштву српских омладинаца, занешених устанцима, а тако исто Српским Народним Песмама, које је Вук Караџић био објавио у то време. Српски језик којим су српски студенти говорили, и којим је Вук писао, занео је Људевита Гаја, да је он помишљао на жалосно стање народног говора по хрватским крајевима. У њему се зато роди идеја да би требало да Хрвати узму српски књижевни говор за свој књижевни језик, значи по обрасцу Вукових народних песама. Хрватски говор је био у Загорју кајкавски, а по острвима чакавски. Гај смисли стога да Хрвати прихвате српску штокавштину. Тим говором су се већ служиле и Далмација и Славонија, зато што су их Срби насељавали кроз неколико последњих столећа. Ово прихватање српске штокавштине, мислио је Гај, ујединило би хрватске крајеве. А како је и цела Дубровачка књижевност писана на српској штокавштини, исто онаквој на каквој су писане и Вукове српске песме, усвајање српског књижевног језика, значило би и анектирати Дубровник за Хрватску, а не оставити га Србима. Тад је покренут "Хрватски Лист" са књижевним додатком.

Ово је главно дело Илиризма.

Да не буде никакве забуне, потребно је рећи да Хрвати нису без великих духовних разлога извршили овај морални преображај, узимајући туђи књижевни језик за свој сопствени (што је несумњиво безпримеран случај међу народима). На кајкавском говору (којег опет Словенци сматрају својим народним језиком), нису Хрвати били ништа важно написали. На чакавском говору, који се једини у филологији сматра неоспорно и искључиво хрватским, нису могли отићи далеко, јер он није показивао могућност да се даље развија. Доказ, што стари хрватски рукопис Винодолски закон, представља равно језик којим и данас говоре Виндолци. - Доцније ће Рачки имати намеру да штампа за свој народ "читанку", у којој би били средњевековни српски књижевни споменици, Житија, да у недостатку својих сопствених таквих извора, хрватски језик добије извесне класичне образце.

Али нису Хрвати примили штокавштину српску ни без извесног отпора. "Хрвати уведоше и сами језик штокавски, акопрем их је то стало и стоји неизмјерно труда јер и од свагдашњег домаћег говора далеко им је дости". (Вежић, Невен, 1855; Милосављевић, II, 28). Чак нису они примили језик српских народних песама ни без протеста. Мишкатовић пише Јагићу: "Они се надају одољети ако правопис и граматику будемо имали одијељену од србске (Јагић, Спомени мојега живота, 62). До овог доба, како каже један писац, језична линија, а то значи хрватски морални континент, ишао је као граница штокавштине према северозападу, Купом, и савијала на реку Чазму ка Драви! Још у "Даници" 1847, хрватски писац А. Ткалчевић каже да "прави Хрвати преко Купе станују". - И сам И. Кукуљевић пише да "хрвастина ступив преко Саве, а поглавито преко Купе почима..." (Архив, IX, 318; Ћерић 158). - Да Хрвати нису узели српску штокавштину, него остали на кајкавштини, мењали би затим све оне погрде са западним суседима на заједничком језику кајкавском, место што, на несрећу нашу, мењају данас с нама те своје погрде на штокавштини...

Ни Срби нису баш олако пропуштали да ово акапарисање њиховог књижевног језика, језика из народних епоса, Хрвати изврше, а да то они не објаве као недозвољени плагијат. Јагић, највећи хрватски филолог, пише: "Само се по себи разуме, да ми је

било смешно кад се са српске стране приговарало Хрватима (управо Илирцима међу 1834 и 1848), да су неправедно себи присвојили српски језик као књижевни - место да се веселе тој концентрацији, коју је иначе код Илираца побудила и подупирала дубровачка литература". (Јагић, Спомени, II, 247). А што се тиче ове напомене за Дубровачку књижевност, навешћемо једна податак да се види како Хрвати ни сами нису сматрали дубровачку књижевност својом својином. Њихов професор опште историје на загребачком универзитету, учени Натко Нодило, писао је: "У Дубровнику, ако не од почетка а оно од памтивјека, говорило се српски, говорило како од пучана тако од властеле; како код куће тако у јавном животу. Јесте истина да су записници разних вијећа водили латински, а прилика је такође да под кнезовима млетачким, њих ради, на вијећима се понешто расправљало и млетачким и којекаквим говором. Него у опћини од млетака ослобођеној, српски је расправнијезик", (Рад, 65, 117). - Онако узети српску штокавштину, како су урадили Илирци, било је дакле анектирати и Дубровник, (као што ће то коначно и политички урадити, чак споразумно са Српском опозицијом, 1939 године).

Никад се Хрвати нису могли да навикну на идеју да су они у Европи један мали народић, једва историјски. Они прикривају и изобличују и оно што о том зна цео други свет. Дубровачки знаменити историчар Мавро Орбини, XVI века, свештеник тога града, у својој чувеној Историји представља, као једину познату научно народну историју, повест Немањића, и осталих српских средњовековних династија (Хребелановића, Мрњавчевића, Војновића - Алтомановића, Косаче и Балшића), стављајући чак у грб Немање све грбове осталих јединица југословенских, а међу њима и грб хрватски. Описујући на дуго и широко повест Срба, са подацима који ни данас нису поречени, Орбини, под именом Повест Хрвата, има у својој књизи свега три магловите странице! А говорећи како су некад Хрвати нудили помоћ Дубровнику против кнежева херцеговачких Војновића, Орбини пише да су Дубровчани одговорили на ово: "Али ви сте из земље веома далеке..." *"Voi siete dal paese molto lontani..."* (Orbini, *Il Regno de gli Slavi*, Pesaro 1601, 395). Ето шта су Гундулић и његови суграђани знали о својој народној историји, а шта о Хрватима.

Хрвати никад нису имали својих народних песама. Срби су народ гусларски, а Хрвати народ тамбурашки; и док су Срби изграђивали своје славне епосе, Хрвати су изграђивали поскочице. И сама римска црква забрањивала је Хрватима народне песме. Она није ни ма где другде помагала националне покрете; јер јединство у њеним очима, било је могућно само кроз веру, а не кроз државу. Већ је велики и учени папа Иноћентије III на сабору у нашој Дукљи изјавио године 1199 да црква и држава не иду заједно. Зато су у Хрватској Ћирило и Методије, после њихове посвете у Риму тек у наше доба, за Лава XIII, били светковали као свеце, али их нису примали као учитеље словенске, и проналазаче ћирилице! - Кукуљевић пише да је загребачки бискуп Петровић забрањивао народне стихове. А Вјекослав Јагић пише да је Црква већ у средњем веку прогонила певање народних песама, не само зато што је место њих уводила црквене попевке, него је издала против њих и забране. (Рад 1876, 37). Овим се објашњава што Хрвати нису ни имали љубави за народну песму, нити је икад стварали.

Какав наш Југословен режимски, или који други игнорант народних питања, рекао би да је заједнички књижевни језик, овако "постигнут" између Срба и Хрвата, ипак донео у политичком смислу извесну солидарност, приближење, осећање заједничког. Али тај Југословен не би рекао да се с њим само солидарисао неко ко му је придигао капут или табакеру! - Није ни само то. Треба добро знати да је штокавштина српска требала да убрзо затим послужи Хрватима, не само да имадну један леп и логичан језик, него и да се постепено помоћу њега окупе и сви други Штокавци, значи Срби, око Загреба, као главног штокавског културног центра... Доказ, што је већ одмах један познати Илирац, Иван Деркос, тражио отворено такво груписање свију штокаваца око свог културног центра Загреба. А стари гроф Јанко Драшковић је у тај круг око

Загреба, нарочито позивао Босну, не помињући међутим Србију, нити иједну другу штокавску православну земљу. И кад се бан Јелачић инсталирао за бана 1848, у присуству патријарха српског Рајачића, а затим свечано оба ношена на рукама око славолука, стајало је и то у вези са аспирацијама Хрвата да се и Војводини наметну за центар, најпре национални, а затим и верски (унијатски).

Ово је друго лице Илирства.

Ово је то Илирство, за које су толике наше небројене незналице са упорношћу тврдиле српском народу да је то био покрет југословенске солидарности, који ће након 1848 постати и "југославизмом", тобожњим покретом братства, гласоношом политичког уједињења Јужних Словена, значи пут у једну државу, која би се, наравно, звала Југославија. Сасвим обратно. Видеће се из овог што следује да је и Штросмајеров "југославизам" био нешто сасвим друго од свега тога како се оно доцније представљало. Срби, по својој индоленцији да се удубљују у туђе ствари, и што све политичке идеје увек посматрају или провинцијално, или страначки, или најзад режимски, нису ни једног момента до данас доказали да су овај покрет разумели. А често ни хтели да довољно разумеју. Срби из Хрватске, који су долазили као политичари у Београд, нису осећали колико штете по обе стране, и за Србе и за Хрвате, може доћи баш од тога ако се једна национална идеологија изгради на неистини, и таква постави у темеље државе само као илузија, само као једна научна хипотеза. Треба бити истински убеђен, да све несреће, које је за 23 године њеног трајања забележила Југославија, не би ни поникле да "југославизам," ствар нереална и измишљена, није постала убрзо званичним патриотизмом наших најгорих режима, једна бирократизирана идеја, коју није бранила ни црква, ни школа, него полиција и закон о заштити државе.

IV

Да пређемо на ЈУГОСЛАВИЗАМ БИСКУПА ШТРОСМАЈЕРА.

Илиризам је хтео да Хрвати, присвајајући себи за књижевни језик онај којим су дотле писали само Срби, добили су убрзо прохтев да тако помоћу заједнице језичне наметну оним другим свој дух хрватско-католичко-аустријски. Кајкавски говор којим се говори око Загреба, и на коме се развијала загребачка књижевност све до Људевнта Гаја, није одржавао довољну везу ни међу самим Хрватима, пошто су чакавске области од Истре на Хрватско Приморје до Сења и до неких острва, биле ближе Србима него Хрватима. Југославизам је зато у првом моменту имао да се најпре брани од Срба у тим областима, а тек затим да пређе у напад.

Кад се Штросмајер јавио на сцени, још је однос Срба и Хрвата био бољи него икад раније. Као што су Мађари у полемици говорили за Хрвате да су људство другог реда, тако су Хрвати у оној земљи држали одувек Србе грађанима другог реда; али познати аустријски апсолутизам 1849 г. долази да у Хрватску заведе сада место латинског, или дотадашњег мађарског, као званични језик, немачки, због чега су Хрвати нашли у Србима тог доба добре локалне патриоте. Њихова заједничка акција према Бечу, биће нарочито жива 1861 до 1867. Ово је доба одиста највише личило на приближење између та два увек завађена народа. - У Далмацији која је у то време још имала минималне везе са Загребом, такође ни један хрватски успех није могао бити могућ без помоћи онамошњих Срба. Па ипак, ми ћемо видети да и поред свега "југославизма", како се звао овај нови загребачки покрет Штросмајеров, није био ни један знак да се положај Срба у хрватским крајевима битно мењао, ма колико Срби помагали Хрвате. Наши би се људи зачудили кад бисмо им рекли да је загребачки

Сабор већао тек 1884 о "српском питању", што значи о правима Срба, нешто налик на оно што је у Америци било питање њихових Црнаца.

Бискуп Јосип Јурај Штросмајер је био изузетно интересантан политичар.

Треба пре свега знати да је Штросмајер раније био капелан аустријског Двора у Бечу, а затим ректором велике богословије Аугустинеа, нарочито драге хабсбуршкој кући, а већ у 34-ој години постао и бискупом у Ђакову, епархији коју је сам желео. Био је лично везан за Цара, као његов човек од особитог поверења.

Ми смо имали пред собом, дакле, две личности Хрватског Препорода, случајно оба Немца по крви: Људевита Гаја и бискупа Штросмајера. Али и два различна њихова покрета: Илирство, покрет углавном локални и унутрашњи, и "Југославизам", покрет шири и експанзионистички, струју чисто хрватску и католичку и аустријску. - Била је и велика лична разлика међу двојицом протагониста тих покрета. Гај је био литерат и романтик, а Штросмајер је био првосвештеник своје Цркве, проповедник њене непомирљиве догме, мисионар једне "ecclesia militans", значи типични човек једног апостолата. Овакав апостолат увек потискује и искључује све што не стоји у служби његовој. Пренесен на национално тло, он и ту постаје мистичан и искључив. И заиста, после извесног времена, бискуп Штросмајер ни сам није више разликовао докле иде свештеник, а одакле почиње политички борац. Једино заједничко између шефа Илирства и шефа Југославизма, било је то што су оба били Немци, по крви и издржљивости; а као потурице, били и још фанатичнији за хрватску ствар.

Али бискуп Штросмајер, целог живота познат као лични пријатељ аустријског Цара, а по крви непријатељ Словена, колико и природен хрватском тлу и средини, зар је могао, бар по ичијој здравој памети, почињати у Хрватској какву акцију у смислу југословенске идеологије, како се она код нас Срба једино и представљала: значи, по дефиницији, иредентистичка и револуционарна?... И зар је један Царев пријатељ могао имати намеру да икад од хабсбуршке куће и аустријске монархије, најкатоличкије, и апостолске, и јерусалимске, као што Хабсбурзи носе историјско име у својој титули, одваја од ње Хрватску, најлојалнију провинцију и најпобожнију парохију њезину?... Да је одвоји од владара који је после Папе главни мач католичанства?...

Ако је Штросмајер говорио о Југословенству, то је ствар политике а не осећања, идеје а не идеала, комбинације а не идеологије. Ако је и одржавао односе са српским кнезом Михајлом, то није извесно било иза леђа аустријског Двора. Ако је и Јелачић писао усрдна писма великом песнику Његошу, то није стога да с њим на рушевинама хабсбуршке монархије прави неку нову државу за 3/4 православну... Као Штросмајер, ђаковачки бискуп, и Јелачић, аустријски генерал, био је најпре слуга Двора бечког, па тек онда бан хрватски. Најпре велики командант аустријске војске, па тек онда гувернер Далмације, једне сиромашне провинције, политичар који ће добити и после тих разговора са Његошем, за главног шефа Цареве војске у целој Угарској. И то у једном веома важном моменту. - Његош је својим писмом од 29 децембра 1848 поручио бану Јелачићу да се прогласи (!) баном Троједне Краљевине устанком Срба и Хрвата, и обећао му своју помоћ. Ово је пренеразило хрватског новог бана, који је био више Хабсбурговац него и Јелачићевац. Наседнувши овако, витешки владар Црне Горе, пише грофу Меду Пуцићу на Ђурђевдан 1849. своје разочарање: "Ја сам се у почетку нешто надао, а данас видим да је засад југословенство идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звечи..." (Л. Томановић, П. П. Његош као владалац, Цетиње, 1896).

По свему овом видите са колико се безумља и подвале говорило са извесних страна српском народу да је загребачки "југославизам" онакав какав су Срби увек замишљали покрет под таквим именом: као народни, а то је "братски", и "словенски", и "револуционарни", у смислу тоталног уједињења политичког и државног од Триглава до Црнога Мора. Да, уједињење је спремао и славни бискуп из Ђакова: али уједињење под светом лозом аустријском, и изједначење у најсветијој Цркви, католичкој.

То ће се видети из овог што следи.

Ни српски државници шездесетих година, на челу са младим кнезом Михаилом за његове кратке владе, нису правили у овом погледу пометњу, као што је правила наша генерација. Они се нису могли варати у оном шта је заправо значила акција иначе високо цењеног бискупа Штросмајера. Илија Гарашанин, највећи државник наше крви, водио је преписку са свима српским земљама у циљу уједињења Српства, а не Југословенства. Није радио на основи аустријској: да Балкан припадне хабсбуршкој династији; него на основи Србије: да Балкан припадне балканским народима, као што је уосталом Гарашанин ово јасно оцртао у тачци 6 свог "Начертанија". Ко је, дакле, још онда у доба Гарашанина икад веровао да је штокавщина постала тобож јача и од католицизма између Срба и Хрвата...

Па шта је онда заправо био тај Штросмајеров "југославизам" ако пре свега није био словенски покрет у целој својој суштини, питаће нас данас какав ожалошћени Србин, после свих превара које су му на основи тог "југославизма" урадили наши политички људи, и новинарски најамници разних лоших режима, и најзад, заведени добронамерни идеалисти. Шта је била онда та тобожња Штросмајерова доктрина, која је стављена у темеље нове државе, и више него равноправно са државном доктрином немањићском, која је била чиста и јасна као сунце: национализација свега оног што живи у државној заједници, искључивање свега што јединству те заједнице стоји насупрот! А Штросмајеров "југославизам" је био у сржи противност србизму, немањићској идеји о држави, балканском схватању о нацији, православном схватању о догми.

V

Да видимо тај Штросмајеров југославизам у целом обиму.

Штросмајер је био магнат Цркве, богат свештеник, са амбицијама Мецене, господин "сплендидан", са пуно наслеђеног инстинкта за вођство и завојевање. Како онда у убогој Хрватској није постојало ништа историјско ни краљевско из средњег века, он је знао да ни туриста који је артист, ни онај који је археолог, не може онамо наћи никакве занимљивости. Зато се решио да од Загреба направи једну малу Фиренцу, у којој би он био њезин Лоренцо Медичи. Најпре је стога направио у Ђакову велику катедралу, у коју је, као Немац, унео више луксуза него укуса. Али је био први и да крене идеју да Загреб треба већ да има свој Универзитет, и први дао 60.000 форинти као прилог, што је онда било представљало врло велику суму. Затим је, сасвим следствено, подигао и Југословенску Академију, Југословенску Галерију слика, за коју се говорило да вреди 3,000.000 форинти, што је можда мало много; и помогао да се дигне Народна Библиотека, и Музеј. Циљ ових установа је био двострук: да помогне културни покрет, али и да привуче све околне Словене око Загреба као свог најблиставијег центра.

Ово није дало нарочите резултате. Друштво Српске Словесности, са нешто скромнијим именом, дало је ипак Загребу свог највећег филолога оног времена, др. Ђуру Даничића, да онамо крене изграђивање новог и највећег Рјечника нашег заједничког штокавског језика српских народних песама, а који је српски филолог на том делу и умро, оставивши да Рјечник продужи други Србин, Дубровчанин др. Перо Будмани, а најпосле хрватски филолог, др. Тома Маретић. Овај Рјечник Даничићев је главно научно дело које је икад Загреб кренуо. Даничић је требао да створи онамо језичну основу за језик хрватске Академије Наука. Био је лепо примљен и као пријатељ јединства, што је значило широкогрудости према хрватском националном империјализму, што ће Даничић увидети тек седамдесетих година. Дошавши 1886,

дошао је у доба заједничке борбе с Бечом, која је и на њега дејствовала. Он је већ 1850, с Вуком Карацићем написао на састанку у Бечу са главним Илирима "Правила" за употребу српског књижевног језика у Хрватској. Писао је дотле и "Разлику српског и хрватског језика" утврдивши да је језик хрватски дијалекат чакавски, и као Вук, веровао да штокавски говоре само Срби, ма на којем месту се налазили. Већ седамдесетих година, Даничић је добро осетио хрватски шовинизам. "Књижевник" часопис, претеча "Рада", писао је да се Срби требају у будуће називати Хрвати или Срби. Даничић је стога у то време писао Новаковићу из Загреба: "Овде је смрт а тамо живот..." (в. Врховац о Ђ. Даничићу). Али му се није напуштао Рјечник који је већ достигао био реч "џобо". Писао је у Београд да би било штета напустити тај велики научни посао: "Боље МИ него ОНИ..."

Шта је заправо била практична политика бискупа Штросмајера?

Један католички побожни пропагатор може само у другом реду бити и национални борац; а један похрваћени Немац може тек сасвим споредно бити и словенски идеалист. Ако ико друкче мисли, тај не познаје људску психу. Зато црвени конач који је ишао кроз дело бискупа Штросмајера показивао је увек исти правац: покатоличити босанске муслимане, а поунијатити православне Србе. Стога је његова главна опсесија била Босна. То је била фатаморгана над бискупским Двором у Ђакову. Како се поред овог просвећеног и агилног бискупа налазио и др Франо Рачки, познати историчар, који је писао о Хрватском Државном Праву, (Одломци хр. држ. права, Беч, 1861), није чудо и да је први писао да је Босна "некоћ била хрватска". Ђаково, које је одиста некад у XV веку било на челу и босанске хиерархије, морало је сасвим природно на тим успоменама правити затим и много крупније закључке. Зато поред младог Штросмајера, од крви завојевачке, није ни сам Рачки тврдио о хрватству Босне као научник, него као политичар.

Босна је у једно време Штросмајерово и Рачког била одиста као каква богата миразача, која је очекивала добру прилику. После Кримског рата, Србија, нешто слободнија од притиска и Аустрије и Русије, показивала је (нарочито после својих ратова 1875-1878 са Турском), могућност да привуче к себи све јужне Словене под турском управом. Ми знамо да је Бугарска у Букурешту већ раније закључивала споразум са Србима да српска војска и њих ослободи, а били готови да зато приме и српског кнеза за свог владара, и српско име за будућу заједничку војску. Босна је стога била у крупном плану Штросмајера и његовог пријатеља Рачког.

Требало је дакле из Ђакова кренути борбу за Босну као хрватску земљу!

Што је највише сметало, то је био сам босански народ, чак и босански народ католичке вере. Нико у Босни није пуно знао о Хрватима, ни њиховом културном центру као општем огњишту за све јужне Словене. Босански фрањевац, познати писац Иван Јукић, писао је већ раније: "У Босанској Крајини од Хрватах не знају ни имена..." (Хрватско Коло", 1847). Нешто доцније и историчар Иван Кукуљевић (у свом "Путовању по Босни", 1858, 36), пише: "Сада је већ ишчезло овде име хрватско". Најзад, тако ће, пуно после тога, писати и Антун Радић, брат будућег шефа хрватског народа, Стјепана Радића: "На доста мјеста довољно и нехотице сам се увјерио да је хрватско име у Босни и Херцеговини сеоском свијету посве непознато" (Зборник за народни живот и обичаје јужних Словена, IV, 1899, стр. 38; Ђерић, 47). Уосталом, овако се стање продужавало и за аустријске окупације Босне. Вероватно да би продужавало и до данас, да на владама нашим нису за дуги низ година били људи који за национална питања нису имали никаквог интереса. Није зато ни чудо што се 1939 из Београда уступила Хрватима као њихова национална својина, велика просторија те

земље, за коју је Српство једино лило своју крв откад постоји, и где је, како видимо, хрватско име напротив, увек било туђе.

VI

Хрватско име било је одувек у Босни туђе, колико и португалско или финско. Босна је свагда називана само српском земљом. Да то и докажемо овде игнорантима који су кумовали бестидном Споразуму Цветковић-Мачек.

На почетку историјског живота Босне, српска династија под зетским кнезом Војиславом је заузела са Хумом и са Рашком још и Босну. О Босну се никад нису ни водиле борбе између Срба и Хрвата, него између Срба, Византинаца и Мађара. Босна, која се историјски први пут спомиње после Чаславове смрти 960 г., тек после Бодинове смрти 1101 престаје као и Рашка да буде у држави Српској. (Станојевић, 1926, 31.) Од тог доба је живела самостално. Али она ничег није имала заједничког са Хрватском, (за 2/3 мањом од себе)... Увек су биле и сродничке везе између Босне и Србије, откад је Кулинова сестра била удата за Немањиног брата хумског кнеза Мирослава, од којег нам је остало познато православно еванђеље. Кад је Немања од Грка освојио Котор, освојио је и Босну од Мађара, који су је били узели нешто раније (1136), узимајући и титулу босанских краљева. Босна је и даље признавала Немањину власт. Драгутин је Босну добио у мираз од Мађара. Душан је имао зато у својој титули и Босну.

Након кратке владе Кулиновог наследника Стевана, бан Нинослав све своје држављане зове само Србима. Један Папа, потврђујући нека права Дубровачкој цркви, у свом писму зове Босну српском земљом: "српска држава то јест Босна". *Regnum Servillae quod Bosna* (Farlati-Colleti: *Ecl. Rag. Historia*; Смичиклас: Дипл. Зборник, 195; Ђерић, 37). А зна се да су босански краљеви потписивали у својој титули да су најпре краљеви Срба, па тек онда Босанаца. Велики Твртко је имао титулу: "Краљ Србљем, Босни и Приморју". (Mon. Serb. 187) Тако и краљ Томаш (*ibid.* 438). - Шта би говорили Хрвати у оваквом случају?

За све се ово добро знало и у Ђакову, кад се правио план да се окрене пропаганда на Босну, где би Рим и Беч могли имати заједничких интереса да са Загребом раде заједнички. Истина, Загреб у прво Штросмајерово доба, био тек једносратна паланка. Један наш писац наводи ове речи једног хрватског књижевника: "За време кад је Хрватска имала свој најмањи опсег, број димњака износио је у свему око три хиљаде, а пре тога је сама крижевачка жупанија имала дванаест хиљада димњака". (Предавец, Село и сељаци, Загреб 1934). Ово пребрајање по димњацима било је, додуше, раније. Али кад су још при крају XVIII века, цела Хрватска са Славонијом имале, како пише историчар др Рудолф Хорват, буџет од свега 49.210 рајнских форинти, један век доцније, у доба Штросмајерово, увек исто родна и исто велика Хрватска, није одиста могла имати ни тада несразмерно веће богатство.

Кад је Рачки једном био у Београду, вратио се очаран, и говорио да их је Београд далеко за собом оставио у сваком погледу; а Кукуљевић се хвалио како је од Срба научио да буде патриот. Али то није сметало да ипак српска Босна постане главним предметом политике ђаковачког бискупа. Онда се почело и први пут писати о Босни. Из тог круга изишла је и фамозна "Повјест Босне" Вјекослава Клајића, сва апокрифна, сва тенденциозна. Клајић је писао о Босни да онамо живе 95% Хрвати, а оно су друго Цигани и Арбанаси. Доцније ће доћи Старчевићанство, крајња левица Штросмајерове странке, (као што је до данас франковштина била крајња левица Мачекове странке), да под утицајем опет Немца, Паула Ритера, похраћеног Павла Витезовића, уопште негира да Срби постоје. Срби, који су у средњем веку имали царевину најјачу на Истоку, кад су Хрвати имали само једну глуху католичку парохију; и Срби који су у XIX-ом веку имали опет слободну краљевину, кад су и даље Хрвати били једна мађарска

провинција, којој су њени господари и још 1835 г. наметнули за школски језик мађарски, а 1849-1859 г. Аустријанци наметнули за школски језик немачки...!

Вук Караџић је говорио да Хрватима ништа не фали него народ. Стога су у Ђакову мислили да тај народ треба одиста направити, а да је за то остала била још само Босна. Али прва тешкоћа, то су били босански фрањевци, до оног времена независни и слободоумни. Они нису знали за Хрвате, нити имали икакве везе са њиховим клиром, а били чак поносни што је некад њихова хијерархија ишла и преко Славоније, све до Будима. После заузећа Далмације од стране Аустрије, Беч је преко својих онамошњих консула заштићавао босанско католичанство, и школовало онамошње католичке свештенике. Али наједном 1841, Аустрија је престала са овим школовањем. Тад је нова ситуација фрањеваца босанских постала погодним за Хрвате, односно за Штросмајера.

Босански фрањевци су сами имали свог шефа хијерархије, којег су они бирали, и који је становао у каквом босанском самостану. Писали су сви ћирилицом. Звали су се "кршћанима" за разлику од православних, које су звали "ришћанима". Можда је на ове људе мислио Ангело Рока кад је писао: "А Босанци, између осталих племена која говоре СРПСКИМ језиком, обично употребљавају и одабранији начин говора" (Bibl. Vaticana, 171, Ђерић).

Тако су у Далмацији и Лици и Славонији католички свештеници уопште и врло често србовали, писали српске родољубиве песме, и служили се само ћирилицом. Познато је како је Матија Рељковић у свом "Сатиру" писао својим Славонцима да су њихови стари "СРПСКИ штили и СРПСКИ писали". А један од данашњих историчара католичких, др фра М. Гаврановић, пише односно ових Рељковићевих стихова: "То српско писмо и књига, које овдје спомиње Рељковић, јесте без сумње религиозна литература босанских фрањеваца, писана ћирилским писмом, јер су се босанске фрањевачке надлежности до 1757 г. простирале преко Славоније чак до Будима. (Др фра Гаврановић: Успостава ред. кат. хијер.).

Зато се Штросмајер није устегао да поведе отворену борбу против босанских фрањеваца. Каже се да је та његова борба трајала пуних четрдесет година! Како се решио да дадне фрањевцима друкче школовање под својом руком и по свом начину, направио је за њих нарочито Сјемениште у Ђакову, пише фра Гаврановић. А у Риму је успео да Света Столица сама поставља фрањевцима босанским њиховог старешину, а не, као раније, да то чине они сами, (као да се католичка Црква треба да прави националном, као Светосавска). Утицај Штросмајера на Фрањевце босанске је временом постао одиста осетан. Свако зна држање песника фра Грге Мартића за време окупације Босне.

За време турско-српског рата, 1875-1878, све прилике су показивале да ће српске државе, које су ратовале за Босну и Херцеговину, добити те земље као победиоци. Међутим и Беч и Ватикан су пуно радили, напротив, да народ оних земаља не пристане на такву окупацију. У том су им пуно помагали Хрвати, тражећи и од фрањеваца да раде заједно за Аустрију и за католичку цркву. Фра Гаврановић у свом делу наводи и како постоје документа, да су после невесињске пушке, из Беча слате инструкције њиховом министру при Ватикану, грофу Пару, за дејствовање у том правцу. Не треба ни предпоставити да у таквој ситуацији Штросмајер није све чинио што су хтели Папа и Цар аустријски у погледу Босне. Чак треба бити сигуран да је за аустријску окупацију оних двају српских земаља био у дипломатској акцији у Берлину, један крупан фактор Штросмајер, творац "југославизма".

Познато је како је у XVI вијеку, један Штросмајеров претходник, хрватски калуђер, учени Крижанић, ишао у Русију са идејом да целу славенску Русију приведе католичкој Цркви. Имао је теорију да, за успех у руском свету, не треба нападати Православље, као што се раније радило, него, напротив, проповедати како су обе хришћанске вере једнаке у основи, али да су Грци преварили Русе. Школован у језуитском манастиру грчке народности у Риму, да би се нарочито спремио за овакав

напад на грчку цркву, он у Русији развија дотле непознату католичку пропаганду у највишим круговима. Писао је у Рим да ће, ако само успе да добије место библиотекара у царском Двору, покатоличити Цареву породицу, а затим и цео руски народ! Крижанић је био протеран из Русије.

Али треба веровати да је овим путем ишао и "југославизам" ђаковачки. Навешћемо доцније само један пример колико је у време окупације Босне католички клир био забринут за своју Цркву и паству у Босни, ако би се ситуација изменила онамо на штету Аустрије. Начин Крижанића у Русији је, уосталом, везан за све добре слуге Цркве, исто као и за Штросмајера, старатеља католичког клира у Босни.

VII

Немогуће је икаквом здравом мозгу претпоставити, да се за аустријску окупацију Босне и Херцеговине борио и Папа римски и Цар из Беча, а да је Штросмајер, врло угледни магнат своје Цркве, остао скрштених руку; и сањајући о том да православна Србија заузме оне крајевима у којој живи и скоро четвртина католичког народа!... Верски рат у Хрватској против Срба једва је век раније вођен из Беча по вољи Марије Терезије, и за дуго година. Један докуменат ћемо навести који је довољан да се види шта је и овог пута било иза кулиса. У већ поменутој књизи историчара фра Гаврановића, пише: неки Алојз Бороша, супериор часних сестара у Загребу, предлаже аустријској влади да у Босни покатоличи све муслимане, и да их затим похрвати, како би на тај начин сузбили политичке аспирације Србије, пошто су се "идеал србски" и "србска вјера" дубоко усадиле у срце по Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији, Словенији и Јужној Македонији: и сваки аустријски патриот. био он Нијемац. Хрват или Мађар, треба са овим да добро рачуна". - Штросмајер је имао у Босни великог пријатеља, а такођер великог непријатеља фрањеваца, Штадлера. сарајевског бискупа, који је одиста почео католичење муслимана са једном муслиманком, али је ствар откривена, и прешла у јавни скандал, а замало што није дошло и до крвопролића.

Да пођемо даље.

Када је дошло да Аустрија изврши у Босни окупацију, Далмација, која се надала прва извући отуд корист, и духовну и економску, била је разочарана владом мађарског министра Калаја, затим Апела, затим Виртемберга, затим Хојоша. Далматински првак Миховило Павлиновић, напише у то време књигу и расправу, у којој је доказивао да Босна историјски припада хрватском народу и Далмацији. Овај писац, којег је Штросмајер називао својим "милим побратимом", стојећи у вези са Ђаковом, ишао је за једним крупним циљем: ако се Босна и Херцеговина одиста вежу за Далмацију, а Далмација затим буде заједнички повезана у Троједној Краљевини са Хрватском и Славонијом, онда би тако Босна, *rag risochet*, била укључена и у Хрватску, што је био и иначе идеал већ од времена Илирства.

Не треба заборавити да је Штросмајер радио на том "хрватском оквиру" као један међу првима. Године 1869, цар Фрања Јосиф је патентом од 5 марта, био проширио своје Државно Веће у Бечу, и позвао 38 већника из свих земаља монархије, којом је приликом Далмацију заступао Фрањо, кнез Борели из Задра, а Хрватску барун Враницани из Загреба. У седници 25 септембра те исте 1860 г. Враницани је кренуо питање уједињења Далмације са Хрватском (пошто је Далмацијом управљала Аустрија, а Хрватском је управљала Мађарска). Одмах се је јавио за реч онда млади бискуп Штросмајер да докаже како је по среди "историјско право мајке Хрватске", и једна "хитна потреба", која не трпи одлагања. И на конференцији првака који су се затим, на позив бана Шокчевића, били скупили да ово питање уреде и међу собом, и према монархији, Штросмајер је опет водио главну реч. Тражио је и Истру. (Франо

Иванишевић: Народни Препород у Далмацији, 1932, 8). Никад није Штросмајер ни доцније пропуштао да буде први у питању везивања хрватских земаља у један државни и административни блок.

На несрећу, Павлиновићева књига изазва раздор са Србима далматинским, који су до тог времена олакшавали целу борбу Хрвата против Талијанаца за народни језик и школе у Далмацији. Најједном су све везе као мачем биле покидане, након књиге Павлиновићеве, кад се Србима далматинским почело говорити о лажним правима Хрватске и Далмације на српску Босну. Они убрзо створише онамо и засебни Српски Клуб, и свој лист "Српски Глас", у Задру, истакнувши да Српство једино има историјска права на Босну и Херцеговину, и да се, дакле, на такав начин не даје даље братовати. Пошто су дотле Хрвати успевали само помоћу далматинских Срба, ови им после овакве подвале, откажу помоћ на првим изборима, гласајући с аутономашима, чиме Хрвати изгубе већину; чак и то да њихов врло угледни првак Миха Клајић не уђе у Сабор. Хрвати су тад узвикнули: Издајници! Тако ће после и у Хрватској, након хрватских насиља, Срби и у 1906 г., из тактичких разлога политизирати са Мађарима, на што ће им Хрвати и овај пут повикати: Издајце! Мађарони!

У Босну су били са аустријском окупацијом дошли многи агилни пријатељи ђаковачког бискупа Штросмајера. Нарочито Длустуш за просвету, Трешчец за управу, Херман за пропаганду. Међутим, поред свег Илирства и доцнијег Југославизма, покрет хрватски је остао у Босни ограничен на чисто католичке масе. - Ни у другим српским земљама, где је било католика, није још хрватско име било довољно разговетно; чак ни за дуже времена. Један познати научник из Дубровника, до Балдо Богишић, пита у овом огледу свог пријатеља проф. Вјекослава Јагића: "Јер ко су прави Хрвати? Да ли кајкавци западне три жупаније, или су Хрвати само чакавци далматинских отока, као што је Даничић мислио; или су Хрвати оне насеобине Угарске (и у Бургенланду) којих је пјесме скупио Курелац..." (музичар). Овај Дубровачки католик пита овако Јагића још 14 септембра 1894. године!... (Јагић, Спомени, 356). Српски велики филолог Даничић је одиста писао да се Хрвати налазе само у три жупаније, где место "шта" говоре "кај"; и да их зато зову кајкавцима; додајући: "Али је језик њихов пријелаз од новог словенског (тј. словеначког) на најближи сусједни" (Др. Даничић, Диоба словенских језика, Београд, 1874). Иначе теза Даничићева је била да су Хрвати у основи само чакавци, као што се види у његовој студији "Разлика између српског и хрватског Језика". Што се тиче Срба, сви штокавци су Срби (као што је утврдио и Вук Караџић), па ма где они пребивали, мислио је и Даничић.

Штросмајерови људи у Босни ипак су урадили невероватне ствари. Између осталог, сабирали су онамо српске народне песме и исте послали Матици Хрватској, која их је издала у 12 књига, као "Хрватске Народне Пјесме"! Ово је био несумњиво највећи и најружнији плагијат који је икад учињен у европској литератури. Овом приликом су били индигнирани и сами хрватски научници, који су књижевност стављали изван политике. Професор бечког универзитета, Јагић, пише др Франу Рачком, историчару: "Тако је Матица Хрватска изазвала својом одлуком да изда некакве "Хрватске народне пјесме" читаву буру од страха. ДА ЋЕМО И ТО БЛАГО ОТЕТИ СРБИМА. Ја збиља и сам мислим да код народне епске поезије не би требало сувише истицати хрватско име; јер што је некоћ било стари хрватских мотива, чини ми се да је ПРОПАЛО под навалом нових сижета, који су долазили с Турцима са Истока. (Јагић, Спомени, И, 167). Као што се види, Јагић обраћа пажњу да су после доласка Турака и стварања том приликом српских епоса о Косову и Марку, српске народне песме неоспорно само српска творевина, коју не би у Загребу требали онако безочно присвајати.

Очевидно, Српство у Босни није имало опаснијег непријатеља него што је био шеф хрватског "југославизма", бискуп Штросмајер, којег су примили без резерве врло мало учени србијански политичари, највише на реч наших Срба политичара из

Хрватске, још најзбрканијих од свих наших јавних људи свога доба. Мало је требало да нам протуре Штросмајера за другог Светог Саву! Макар и као нарочитог пријатеља Цара, и династије хабсбуршке, и најбољег аустрофила, и најискренијег пропагатора католичанства *in partibus infidelium*.

VIII

Ето ово је све био "југославизам бискупа Штросмајера на делу. Али има и нешто још драстичније. То је био његов такозвани ТРИЈАЛИЗАМ.

Шта је опет то? запитаће какав наш политичар, увек далеко од наших и српских, и хрватских, и, најзад, међусобних проблема, о којима он за скоро четврт века није никад хтео нешто позитивно знати.

Тријализам је био у свом моменту хрватска доктрина о равноправности Аустрије и Мађарске и Хрватске као основног принципа хабсбуршке монархије!... То су, према гледишту загребачких политичара, била три листа детелине, израсле из истог патриотизма и исте оданости Круни и католичкој династији, символ њене снаге, афирмација јединства. Али већ после Нагодбе 1866 г., постајући двојном монархијом, Аустрија је дошла са Мађарима до погодбе (подељена је монархија на два дела, Мађарску и Аустрију), да у аустријском делу добију превласт Немци, а у мађарском, Мађари. Нагодбом је уништена "хрватска државна самосталност".

То је изазвало тежак осећај и нерасположење Хрвата. Незадовољни слабим компензацијама, они су показали то незадовољство на начин који је довео до терора барона Рауха. Од доношења закона Нагодбе 1866, до његове ревизије 1873, вођена је једна борба која је и од Рауха одвела ка Куену Хедерварију! Од Хрватског Државног Права није остало више ни помена, а мађаризирање Хрватске замало што није забацило и организовање Босне за њено уједињење са мајком Хрватском. Сад долази оно што је за Штросмајера најкарактеристичније, и што треба нарочито имати на уму.

У доба после Нагодбе 1866., дошло је до оснивања двеју великих хрватских странака: "унионистичке странке", чији је шеф био Штросмајер, и "странке права", чији је шеф био др Анте Старчевић, познати србофоб, који је негирао да Срби уопште постоје као народ, и који је дао лозинке "Србе о врбе" и "За Србе сјекиру", девизе које и данас имају своје место у хрватском народу.

Немојте ни помислити да Штросмајерова странка ишла за распадом монархије хабсбуршке, макар што се звала и независном! Није ишла ни за одвајањем Хрватске од те монархије, макар што се звала и народном! Напротив, програм Штросмајерове странке био је у овом: "Сви Славени (јужни) уједињени под Хабсбурзима и под Папом"... А програм правашке Старчевићеве странке, (која је после његове смрти постала странком јеврејина Франка, и названа франковачком), био је, као што свако зна, овај: "Све хрватске земље уједињене под Хабсбурзима"... И сам бискуп Штросмајер године 1883., изјави да су Срби главни непријатељи Хрвата и тиме показао да се први одриче свог југославизма. Ови такозвани "Некавци" или негатори Аустрије, неће друго него само унију Хрватске са Аустријом!

Шта кажу на ове речи Обломови из наших партијских клубова који су веровали слепачки да је Штросмајер револуционар, који жели Аустрију у Југославији, а не Југославију у Аустрији... И који је желио пад династије аустријске, за живот и срећу династије српске или бугарске... И који је сањао о демократији православног Балкана, и о Светосављу, место Цркве Светог Петра, за коју је он и живео... А постављајући овакав "југославизам" и у темеље једне нове и велике државе Југославије, насупрот немањићској идеји која јес некад држала на себи најјаче Царство на истоку, наши

државотворци, не знајући ни слова истине о том загребачком југославизму, метнули су тако у те темеље динамит, који ће је једног дана и разнети.

IX

Не треба да нико за ову погрешку криви Пашића. Али ни неке његове главне чланове владе из 1914-1918, у емиграцији. Ово ћемо видети даље, и по многим фактима. Пашић је можда најбоље познао хрватске Југословене на закључивању Крфске Декларације, околу 7 јула 1917, на чаробном јонском острву. Уосталом, Пашић је већ и до тог чудног датума имао с тим хрватским члановима Југословенског Одбора неколико инцидената, који су му јасно ставили до знања каквим је путем уз хрватски југославизам пошла била држава, коју је он дотле водио сигурном руком. Југославенски Одбор је главни кривац за Југославију, за њену утопију, и за све оно што је морало одвести наше народе у данашњи хаос. - Други је кривац био Прибићевић, који је први у хрватском Сабору предложио да се Хрватска, Словенија и Далмација отцепе од Беча и Пеште, и сједине са Србијом и Црном Гором у једну државу (његов говор од 29 октобра 1918), то је овај то често и нарочито истицао (в. "Погледи на стање у Југославији", Париз 1932).

Из свега овог што смо доведе навели, види се јасно да ни Илиризам Гајев, ни Југославизам Штросмајеров, нису ни по чему били ни осећање народне солидарности са Србима, ни иредентистички покрет са Србијом и Црном Гором за некакву будућу заједничку државу, на рушевинама хабсбуршке монархије. Напротив, то је била политика Беча и Ватикана обучена у један веома заслађен, и тобож романтичан, национални идеализам; политика крупних речи и шарених слика; мед из кошнице две групе људи, адвоката и фратарара; значи људи, који за војнички и ратнички дух Србина, представљају нешто најнеразговорније и најнежељније. Илирци су узели српски језик најпре да присвоје дубровачку књижевност, која је цела изграђена на том језику, а затим да по Босни могу (цинизмом који се у нашој поштеној кући не да ни замислити), да похарају српске народне песме, и онако их бестидно штампају у Загребу као хрватску народну поезију. А Ђаковачки Југословени су се заклињали на верност Хабсбурзима, непријатељима балканских Словена, истовремено кад су протурали своје "братство" међу Србима да отрују све најчистије бунаре наше свести и енергије. То су били заправо оно што се тадашњим језиком звало авангардом Беча и Рима према Балкану, кад је баш у њему горио највиши ослободилачки покрет несрећне словенске раје у турском царству.

Зар је могао иједан здрав разум веровати да, напротив, Хрвати, након десет столећа изолирања од свега што је словенско, могу да после тога имаду дивљења за српско витештво, за царствујућу српску државу из времена кад су они били већ мађарско робље; и за Светог Саву, који је био непријатељ Рима, и водио борбу са рођеним братом против римске агресије на Балкан; и да су били занесени косовским болом и Обилића правдом, који су прожимали српски народ у сваком његовом идеалу и потхвату... Хрват је тип изолираног острвљанина и типичног малограђанина, са м а л о м историјом, ситном идејом о животу, са страхом од крупних идеала и великих потхвата; увек кавгација кафански више него мегданција на бојишту; који се увек провлачио кроз живот погурено; увек бирајући између понизности према Аустрији да избегне Мађарску, или сервилности према Мађарској пред тероризмом Аустрије: као 1849-1859 године, када је Аустрија наметнула Хрватској за званичан језик немачки по целој земљи а тако исто и Немце чиновнике не само по Хрватској него и по Далмацији. Мурта сјаши, Алај бег узјаши!...

Као што данас, 1942, безочно тврде да су демократе, кад њихова земља објављује рат демократијама, и шаље Хитлеру своје трупе против славенске Русије и "братске" Србије: и тврде без стида да се боре уз српске четнике, кад су они баш главне

уходе и најкрволочније главосече нашој нејачи на свима путевима Босне до Берана и до Новог Пазара. Право је неваљалство говорити да су Срби и Хрвати два братска народа, истих расних инстиката, и зато способни за исти идеал и за заједничку судбину у истој држави. То је тровати здраву памет српског народа. Морамо рећи да је ово идеја неких наших сметењака, насупрот и самој идеји Штросмајера, који никад није сањао о заједничкој држави; и Старчевића, који никад није говорио о заједничкој раси; и Радића, који је увек искључивао заједнички "менталитет"; и најзад Мачека, који је искрено и безазорно одбијао да Срби и Хрвати представљају исти историјски и етнички "индивидуалитет". Да говоримо само о главним идеолозима хрватства, који су добро знали осећање својих народних маса.

Х

Ми смо видели да до освета XIX-ог века није било међу Србима и Хрватима него само прогона и покоља; и да се и у том XIX веку политика хрватска кретала само у оквиру аустријанштва и католичке пропаганде са крупним заверама против православних крајева. Никад није било, према томе, кроз небројене генерације Срба и Хрвата, ни знака националне солидарности и крвног афинитета. Ево још доказа.

Кад је Србија 1804 под Карађорђем, а затим под Милошем, дизала велике устанке за ослобођење Балкана, и кад су стварали прву хришћанску државу у нехришћанском и варварском царству на европском Истоку, ни један Хрват није, као Словен или Хришћанин, дошао као добровољац да помогне тај Устанак У Србији су се јављали осим Црногораца, још и Херцеговци, који су дали једног славног војводу; и Маћедонци, који су дали две војводе; и Босанци, који су дали великог песника Филипа Вишњића, Тиртеја овог Устанка; и Бокелји; и Војвођани; који су давали веште офицере и учене саветнике; чак и Грци, који су се солидарисали са својом "Хетеријом", и дали Србији једног свог хероја, Ригу од Фере. Само ни једног Хрвата ни од спомена! - Није дошао онамо Хрват добровољац ни кад, је Србија доцније војевала 1875 са Турском, ни 1885 са Бугарском, ни 1914 са Аустро-Угарском! Напротив, најкрволочнији на Дрини и Церу, на фронту, а нарочито по српским селима, били су Хрвати...

Хрвати заробљеници на руском фронту у прошлом рату 1914, официри аустријске војске, међу којим је било и официра резервних, и то интелектуалаца, настојали су преко Франа Супила, који се онда бавио у Русији "у мисији", да изради како би Руси дозволили да се образује један нарочити, и посебни, "Заробљенички Хрватски Корпус". Ово је привукло и словеначке официре да заједнички раде на дефетизму. Не само да је познати Тума уређивао сепаратистички лист, који су помагали словеначки официри, преко неког Перклеа, него је са Герлуцом учинио да су 100 официра Хрвата и Словенаца иступили из корпуса... Геолуц, уредник "Хрватског Права", пропагирао је отворено одвајање Хрвата и Словенаца од Срба. Умешао се у ово и италијански консул преко неког Пичинића и Аралице. Као што видите, већ онда, и већ онамо: једна минијатура будуће Југославије... (види "Словенски Југ" II, 29 апо. 1917. чланак др. Јамбришака члана Југ. Одбора). - А затим су заједно са Словенцима официрима радили да се прокламује и "Независна Хрватска и Словеначка", како пише сам Франо Поточњак у својој књизи "Из Емиграције". II. 51. - Кад су из Русије затим отишли на солунски фронт у помоћ српској војсци 4.000 добровољаца, скоро сви Срби, онамо су Хрвати одмах покушали да направе своју "чету Зринског", али нису били ни толико многобројни да образују ни ту једну чету!... Ово је својим пријатељима у Београду доцније казивао командант те "Југословенске дивизије" генерал Воја Живановић, (како пише у својој књизи др Милосављевић).

Увек одвојени у приватном и јавном животу, Срби и Хрвати одиста представљају два народа најмање слична, и најмање способна за лични додир. Овакав случај се видео само међу народима разне боје коже. У политичким борбама и у

штампи, били су увек противници, ако није био по среди какав привремен и увек лабав споразум према противнику; и увек на кратки рок. - За ово не знају Србијанци. Они ће увек бити готови да умру за Босну, а често су за њу и умирали, али никад да за њу живе. Чак ни да дадну себи труда да упознају њен живот, и његове необилазне законе.

Требало је пратити све шта су кроз пуно деценија писали за славни српски сој ти жалосни војници Рима и Беча, у пречанским земљама, откад Хрвати научише да пишу штокавски, значи на једном језику разумљивом и за оне којима су све њихове погрде управљане. Лист дубровачки, "Црвена Хрватска" Фране Супила, основан 1891, и "Народни Лист", основан већ на почетку борбе народне у Далмацији, имали су наступе правог клиничког беснила против Срба, својих суграђана, у извесним моментима. А кад се 1893 г. откривао у Дубровнику споменик песнику Гундулићу, (који је желио пољском краљу у свом "Осману" да на главу метне сјајну круну Немањића), приликом те свечаности су стајале, као две војске готове да јуришају једна на другу, Срби и Хрвати из околних земаља. Тако и наше омладине у Грацу и Бечу, никад нису имале никакве заједнице, него су, напротив, деценијама биле познате са својих туча по кафанама и улицама тих градова.

Жути мрави! У Хрватској је једна крв пала због неког српског чланка у "С. К. Гласнику", 1903; други пут, кад је био атентат у Сарајеву, 1914; трећи пут 1918, кад је за време Преврата мучки погинуо у Загребу велики број Срба... И тако кроз деценије. Ма колико ово било жалосно у хуманом и словенском погледу, требала је српска политика унапред стајати ближе науци и историји, и добро познавати ове неразумљиве појаве националног и верског лудила. да затим не зида на оваквим осећањима заједничку кућу, у којој ће већ сутрадан наставити ово лудило, убијањем једног честитог Краља; клеветањем једног великог и витешког народа, издајством на фронту његове две српске државе, унешене у заједницу са мало памети, али и са пуно љубави; и да покољу овај пут стотинама хиљада српске нејачи. Није се могла само извртањем факата о Илирству и Штросмајеру, и прећуткивањем једне свирепе историјске стварности, градити на песку једна држава, како се без нарочитих научних и моралних услова не изграђује ни једна пивара, ни циглана, ни сеоска штедионица... Није чудо што се тврди да је стари српски државник Никола Пашић казао за Југославију, какву он никад није замишљао, да је то, на жалост, брод за који нико не зна где ће најзад доплвити.

XI

Постоји једно раздобље врло интересно за "кристализацију југославизма", која је предходила непосредно оснивању државе Југославије. То је најпре оно доба које иде од анексије Босне и Херцеговине, 1908, до атентата у Сарајеву 1914 године.

Анексија је тешко погодила Србију и Црну Гору, које су за њих једине и више него једном ратовале; а тако исто српски онамошњи народ, који није никад ни престајао да диже веће или мање устанке. У Хрватској, на против. Загреб, који је увек за себе говорио да је "царске вере", и већ одувек певао песме налик на ону Округлићеву "Ко ће тебе, мајко, хранит, кад ја одем Цара бранит", био је, напротив усхићен што је тиме коначно била пропала свака нада за Српство да заузме оне покрајине. Тако задовољени у својој нади, да ће једног дана и припојити Босну Хрватској, Хрвати су пуно "југослависали" у том кратком раздобљу, од 5 година. Тада је старо југослависање прешло на омладинске покрете, на соколска друштва, на песме и здравице, бесплатне карте на железницама, банкете чак и до далеких центара осталих Славена.

Истина, ова подмлађена идеологија је више долазила из Прага, него из Београда; и од Масарика, више него од Пашића. Балкански ратови ће још унети и узбуђења и манифестација. Истина, рат са Турском је поздрављен у круговима хрватским топлије него рат са Бугарском; и Куманово поздрављено искреније него Брегалница! Ово

нарочито зато што су Хрвати одувек сматрали Бугаре својим савезницима против Срба... Али су чак и франковци показивали интересовање за даље кретање Србије, која је онда изгледала у нарочито срећном положају међу европским пријатељским државама. Бојали су се, после Брегалнице, нових аспирација у Босни. У "Москви" београдској је вечеравао понеки крупан човек "Југословен" из Загреба са српским друштвом, да све добро расмотри; виђао се међу нашим црнорукцима Аписом и Туцовићем, на првом спрату "Москве", у засебном салону, чак и др. Хинко Хинковић, са госпођом. Шеф франковаца са шефом наших завереника!... Да се све добро одмери!

Али са атентатом у Сарајеву, ова веза је најједном прекинута поново.

У Загребу се демонстрирало и пуцало на Србе, кад и Беч није ишао даље од новинарских чланака. Викало се за рат. У таквој атмосфери је одиста дошло до рата, али наши политичари нису, правећи Југославију, знали како Хрвати ни једног момента нису губили из вида да је нестао Фрања Фердинанд у којег су биле постављене све њихове наде да ће остварити Тријализам, стари идеал из доба Штротсмајеровог. Идеал за читаве генерације оних који су веровали да Аустрија и Мађарска и Хрватска, заједно, једине чине монархију католичким царством, чак и каква по снази није одавна била раније.

Никола Пашић није никад мислио на југославизам.

Уосталом, Пашић је већма био швајцарски демократ, него српски националац; и србијански државник, више него српски идеолог. Његове везе у Босни Далмацији и Војводини, нису ни опажене. У Јужној Србији је текла наша пропаганда у стилу Стојана Новаковића; и др Гођевац и Лука Ђеловић су, независно од његове владе, послали онамо прве четнике, однели прве победе, а задобили тек затим званичне кругове да тај покрет прихвате и помогну. Као што је реч "наш Пијемонт" дошла од Срба са стране, тако је често наше званичне кругове, као на сну, ухватио понеки случај од највећег значења. Краљ Петар једини, ни као старац, није заборављао да је четврт века раније и сам као српски четник војевао у Босни.

У таквим моралним приликама дошла је за "југославизам" загребачки опет једна велика проба; ратна 1914 година.

Загреб није ни дана чекао да тај рат против Србије прими као свети рат за Католичанство против Православља; и рат који би, са смаком Србије, иставио Хрватску на највећу висину коју је могла пожелети, не само на питању Босне, него и на питању свега за чим је Србија раније маштала. Хрватске регименте на Дрини, у којима је био цвет Загреба, били су најгорченији војници аустријски на фронту; и нико још не заборавља све погрдне речи које су хрватски војници на адресу краља Петра убацивали у ровове војводе Степе. Овај рат у Мачви, где је Хрватска изгубила своје пукове у борби против Србије, најбоље је показао загребачки "југославизам". Међутим, нисмо били у великом растојању од дана 24 новембра 1914, кад је у Нишу српска влада свечано изјавила да рат који почиње јесте намењен ослобођењу не само Срба, него и Хрвата и Словенаца...

Чак треба бити уверен да је горња порука из Ниша у Загреб, већ и првог момента изазвала индигнацију и гнев свих добрих Хрвата, који су од једног оваквог рата између велике монархије и мале балканске државе очекивале сасвим другу ствар. Ослобођење, навештено из Ниша, то је за Хрвате, напротив, изгледало као њихов црни петак...

XII

Европски рат, кренут на српском питању, избацио је на површину једно ново име југословенско, најзначајније у неком погледу, од времена бискупа Штросмајера.

То је био др Анте Трумбић.

Др Анте Трумбић је био сплитски адвокат и посланик у далматинском Сабору, познат као некадашњи велики присталица хрватске странке права Старчевићеве. Изабран је као *primus inter pares* претседником Југословенског Одбора, који је био за време рата састављен на страни, под видом помоћног органа Пашићевој влади Србије. У Одбору су били и неки југословенски патриоти Срби, који нису били задовољни да прошире Србију на Државу Српства, значи свих српских уједињених земаља под српском круном, државу скоро велику колико и та Југославија! Они су искрено и безазлено желели заједничку краљевину Срба, Хрвата и Словенаца...

У ствари, овај Одбор је имао циљ да контролише српску владу у њеној акцији. Трумбићев Одбор је првим актом изишао да скупља добровољце из несрбијанских крајева у "Југословенску Легију", с тим да се она окупи у Италији, и онамо вежба оружју. Али ни речју није поменуто да је она створена да ради у смислу изјаве српске владе у нишу 24 новембра 1918; нити да иде на српски фронт где се, међутим, водио рат за заједничку ствар! Многим Србима је онда изгледао подозрив овај Одбор, нарочито кад се чуло да је један круг хрватских патриота тражио од државног подсекретара талијанског, де Мартинија, стварање Велике Хрватске. Хрвати нису могли замишљати своје икакво ослобођење без Рима, на који су иначе свагда бацали дрвље и камење. Вест је зато изазвала сензацију. Али како је, по несрећи, закључен био Лондонски Пакт, којим се задобила Италија да уђе у рат на страни савезника, зашто су јој савезници свечано обећали велики број далматинских острва и земљишта на обали, дубоко је потресао Хрвате. Од тог момента су почели да ипак верују више у Србију, него у своју Легију, а више него и у своју дипломатију.

Било је свакако врло занимљиво за држање Хрвата у Југословенском Одбору, који се најпре звао Хрватским, а тек затим Југословенским, што је већ почетком рата путовао за Петроград као делегат, познати новинар и првак Франо Супило, и онамо дао Цару руском у име представника Трумбићевог првог Одбора један хрватски Меморандум, после чега је Сазонов писао Крупенском, свом посланику у Рим, да га Његово Царско Величанство не може узети у обзир, пошто је руска влада нашла тај Супилов Меморандум несагласан са већ раније добивеним Меморандумом српског академика Љубе Стојановића, и који садржи територијалне претензије српске. (Србија и Југославија, 53).

Архива Југословенског Одбора др Трумбића није никад била објављена, осим неколико усмена Н. Стојановића. О њему је писала само једна странкиња др Матилда Паулова! Било би међутим врло интересантно испитати неке случајеве. Много се даје пореметити самим претпоставкама. Свакако, утицај др Трумбића, паланачког адвоката са малим духовним могућностима, који није био на гласу ни да је што важно написао, ни изговорио, ни урадио; али који је био несразмерно амбициозан србофоб, тежак као стена за Србе статисте у његовом друштву; и опседнут сталним привиђењима да ће га Пашић изиграти, и да ће Србија преварити Хрватску. И Хинковић је у Одбору био фаталан. Постоји претпоставка да је Југословенски Одбор присилио Пашића да потпише познату Женевску Декларацију од 6/9 новембра 1918, која би, да је одржана на сили, све тековине рата уступила, место Србији, Хрватској, која је, као што се зна, ратовала и онда против савезника, на страни Немачке и Аустро-Угарске, до последњег дана.

Али Пашић није пропустио да, брзо након рата, објави под редакцијом једног познатог публицисте београдског, Милана Ђорђевића, извесна документа о односима Српске Владе и Југословенског Одбора др Трумбића. У тој Пашићевој публикацији пише (стр. 33) да се 13 априла 1916 г. Југословенски Одбор обратио француској влади Меморандумом, у којем је стајало: да о стварима Срба и Хрвата и Словенаца из Аустро-Угарске, мора у сваком случају и Југословенски Одбор имати своју реч, а не само Србија, с којом се они слажу само у начелу; и да је Југословенски Одбор легални представник целе емиграције; и једини представник Срба, Хрвата и Словенаца укупно. - У том Меморандуму је у исто време изнесен и план који треба да буде извршен на свршетку рата: Уједињење у једну независну Државу, али с тим да они имају главну реч, као што су то тобож одобриле све исељеничке организације. Наравно, каже један писац, да никад Савезници нису Југословенском Одбору одобрили ову компетенцију (в. Србија и Југославија).

Трумбићева је лозинка била "да је Србија пропала", и "да Србије више нема", како би ту земљу ставила на степен Хрватске. А, међутим, Србија је у почетку оног рата имала читавих својих 5 милиона становника, и у балканским ратовима проширена, и са својих 87,303 кв. километара, према малој Хрватској која се није ни разазнавала у границама туђе монархије. Интриге Трумбићеве су биле, одиста, познате у савезничким круговима у Паризу. Једном је, каже један писац, Лојд Џорџ одговорио Трумбићу да "све што чине савезници Југословенима, то чине због херојске Србије"... Трумбић, као данас Крњевић или Шубашић, никад неће разумети да су они у кући Савезника потпуно "персоне инграте", пошто се они боре за један идеал, а ови за други; дакле само уљежи, које савезници подносе, благодарећи једино лошим и неразумљивим настојањима извесних Срба.

Трумбић, у једном моменту "луцидне интервале", осетио је како се ипак мора приближити српској влади, да се на тај начин приближи и њеним Савезницима. Тако је постала Крфска Декларација, 7/20 јула 1917, манифест о будућем државном јединству. Али је пало у очи да је са овим манифестом на Крфу, (20 јула 1917) потписана, једва мало раније (30 маја 1917), и у Бечу такозвана Мајска Декларација, у којој онамошњи посланици нашег језика у Рајхсрату изјављују да Хрвати, Словенци и Срби формирају једно државно тело - Југославију, у оквиру аустро-угарске монархије, и под круном Хабсбурга... (в. "Um die Jugoslavia" од професора универз. Усенички). - Један наш писац види везу између догађаја на Крфу и овог у Бечу, (Милосављевић, I). Исти додаје да је у оно време, и по сведочанству осечког "Хрватског Листа" од 2 фебр. 1922, из Хрватске отишло много политичара да одржавају везу са Трумбићевим Одбором, (Шуштерчић, Мачек, Андрић, Барац, и то у Берну, Цириху, Лозани и Женеви). Ово потврђује и Франо Поточњак у свом делу "Рапалски Уговор", стр. 32.

Али потписавши у Крфу фамозну Декларацију са Пашићем, др Трумбић је убрзо из Београда учинио да исту Декларацију нападне Америчко Југословенско Народно Вијеће (дон Нико Гршковић), у својој "Отвореној Ријечи", како је Уставотворна Скупштина изиграла члан 1 те Декларације, који се односи на династију, изгласавши да Карађорђевићи остају владарима Југославије. Тражила је та "Отворена Ријеч" да Краљ абдицира, како би био затим и од Хрвата биран за владара!... Додаје се да је у Крфској Декларацији било у том погледу само "сугестија и жеља" односно исте династије, али ништа више. Ово је значило већ одмах подрити ауторитет круне.

Међутим ово је била неистина, јер је I члан Крфске Декларације гласио буквално овако:

"Држава ће бити уставна демократска и парламентарна монархија, са Карађорђевог династијом на челу, која је увек делила идеје и осећаје народа, стављајући изнад свега слободу и вољу народа."

Они Хрвати, који нису неколико година раније ни једном аустријском предстојнику смели учинити ни најмању ствар на жао, насрћу свим бесом на нашу

славну династију. Само су наши глупаци могли веровати после овог да ова акција Хрвата против српске династије неће и до краја остати главним предметом при рушењу државе.

* * *

Овакав је био "југославизам" и др. Трумбића на освитку југословенске зоре. Не заборавите да је др. А. Трумбић прешао Радићу баш у оним данима када је овај осуо био највећу паљбу на државу коју је тобож и сам Трумбић стварао, и на династију коју је исти Трумбић први напао.

Доцније ће доћи као природна последица ове Трумбићеве акције, и Радићеви говори против Краља, и Марсељски атентат, и најзад плебисцит у иселјеништву Хрвата америчких који је направио недавно хрватски музичар Владо Колић, помоћу патриотских корпорација, односно будуће владавине Петра II.

Треба знати да је дон Н. Гршковић слао своју "Отворену Ријеч" после изјаве Вилсонове о слободи самоопредељења народа, која је онда пред собом потрла све одговорности Хрвата за саучесништво у рату. Онако, како то и данас сматрају Хрвати изјаве Черчила и Рузвелта о том самоопределењу што и чини положај Крњевића у Лондону осиионим и онако безочним.

XIII

Нећемо говорити о "југославизму" за време државе Југославије.

Свако зна да за 23 године заједничког живота, није било мира у тој држави, и једна цела периода је прошла у губљењу времена, излишним и недостојним борбама, унижењима какве ни један народ није својевољно поднео, и, најзад, крвопролићима која се никад неће брисати. Нико међу Србима није разумевао каквог је битног разлога било за та искушења, српском народу који је из ратова од 1912 до 1918 г. изишао био као победилац трију непријатеља, који су морали с њим закључити три мира на бази: ве виктис. Од Срба је зависило да себи направе државне границе на начин да би оне достизале за 2/3 територију бивше Југославије! И да ту државу Уједињеног Српства нико ни етнички ни историјски не могне порећи!

Овако је Србија у државни оквир укључила у заједничку државу, на основи Штросмајерова "југославизма", Хрватску за више него једну трећину пасивну; Далмацију сасвим пасивну; границу на мору за пуних 1.000 километара дужине; а на суву без мало двоструко толико! Без икаквог нарочитог сопственог добитка. А са свима моралним и најгорим испаштањима. Да најзад дође до издајства хрватског на фронту, и покоља српске нејачи...

А пре свега овог и до капитулације 25 авг. 1939 г.

Ми верујемо да смо овим нашим написом нарочито утврдили да је идеја за заједничку државу између Срба и Хрвата, или била сасвим немогућна, поред историјских успомена које су они вековима међу собом имали; или бар за једно цело столеће преурањена, врло мало и недовољно озбиљно припремана, чак можда и импровизирана у заносу постигнутих победа у Србији; а у очајању Хрватске, након катастрофе свих њених вековних идеала: после уништења Хабсбуршке монархије. Ми смо на другом месту већ истакли: Држава, то је пре свега један духовни појам и једна душевна творевина; зато ако држава није национална, значи производ националне идеологије, она представља само једно велико предузеће, али не и једну државу.

Тако је "југославизам" био за Хрвате оличење православља, балканизма и ћирилице; а за Србе је био антитеза Српства, проверавање, и ренегатство напрам свих великих традиција Светосавља: немањићске идеје о заједници Државе и Нације и Цркве у једном и истоветном моралном појму... За Хрвате је "југославизам" био великосрпска замка, политичка перверсија, балканска урота против католичке Цркве, хрватског Државног права, културе западњачке, и смисла о реду и законитости. Законитости какву је познао хрватски народ, иако често понижаван, у хабсбуршкој монархији, која је ипак представљала једну од најсавршенијих администрација, и једно од примерних правосуђа европских.

Да се направи Југословенска Држава, требало је направити Југословенски Народ, и имати југословенски језик. Али су Хрвати били врло национално искључиви, а Срби и одвећ богати својом традицијом велике државе и Царства, које су у нека времена биле прве државе на Балкану; и својом народном културом, средњовековног књижевног живота, сликарства, песништва; били су опијени и новим тек јучерашњим победама, које су их у целом свету биле прославиле. А језик су звали једни српским, а други хрватским. Кад се још узму у обзир међусобна вековна нетрпељивост, верска разлика, културни менталитет, онда се такво нивелисање и амалгимирање није могло ни замислити као остварљиво овако неочекиваним државним спајањем никад и ничим неприпреманим, а чак и непредвиђеним.

Хрватски вођи су бојкотовали изграђивање Видовданског Устава, којим су могли добити сва права која су хтели. Већ се добро знало да су они некад у Пешти имали неког тобожњег министра без портфеља, а у Београду су имали право да у свакој влади имају својих шест министара, и то са портфељима... У једној влади Давидовићевој одмах на почетку имали су Хрвати својих седам министара!... Затим су имали председника Парламента свог Хрвата, а то је ранг председника владе. Уосталом, није било никаквог закона ни да Хрват не постане и председником министарског савета. - У дипломатију су онда слати и Хрвати и Словенци макар и са тешкоћама што нису познавали довољно француски дипломатски језик. У Београду је била борба око чиновничких положаја, али само између кандидата, иначе ни једна влада није правила ни квоту ни питање око тога откуд је који чиновник долазио. Утакмица је престала тек кад је Загреб стао потпуно на ратну ногу против Београда. Не може се одиста прекор правити Београду да је био ни првих година себичан. Стакло на које су загребачки политичари гледали било је укаљано, и ствари су добијале нечист изглед и кад тога ни најмање није било. Међутим, да бојкот против државе није спровођен на основи таквог битног питања, као што су положаји, Радићева пропаганда не би ни онако брзо захватила све кругове онамошњег друштва. Хрвати су то добро знали.

Трећи елеменат у држави, Словенци, држали су и сами до свог националног индивидуалитета колико и они други. Прва њихова брига је била да добро подвуку како њихов језик, језик на ком су писали један Цанкар и Зупанчић, није дијалекат српског или хрватског, него посебни национални говор.

Створили су затим и свој сопствени Универзитет, који раније нису имали, а затим и Академију Наука. Све ово стога да се не би утопили у идеји "југославизма", о чему се толико говорило. Због овог су Словенци били пример партикуларизма, и више сметали него везивали. У крвавој игри Срба и Хрвата, за 23 године државе Југославије, ови културни, мирни и позитивни Словенци, остали су цело време код себе, не мешајући се у спор, не зовући браћом Србе, али нарочито никад ни Хрвате, (који, напротив, сматрају Словенце "горским Хрватима"). Словенци су остали овако међу нама 23 године скоро више као поштен ортак у једном заједничком послу, него као трећи брат у заједничкој породици.

Последњих година је "југославизам" изгледао само идеја министарска и режимска. У име његово су направљена многа насиља и безакоња. Он је добио изглед више званичног патриотизма диктаторских режима, него што је представљао ствар

савести једног свесног и просвећеног грађанства. Више политичка мера и дужност, него национално гледиште и уверење. "Југославизам" је постао и један артикал за извесне клике, и имао своје тржиште, берзу, спекуланте и берзијанце. Њега је власт немилосрдно бранила и кад га нико није више ни нападао, нити се о њега нарочито грабио! Од оног дана откад је "југославизам" постао доктрином разних режима, он је постао тегобан и сумњив и за Србе, који су ову утопију платили великим националним губицима и неизмерним срамотама.

Југославизам је идеологија без свог идеолога; идеал који је, као што смо видели, поникао из интриге; утопија која је потисла и онемогућила идеју; закон који је брањен безакоњем. Југославизам ће у нашој историји бити синоним диктатура, за које је од првог тренутка био тесно везан.

Ако је српски народ радо прихватио нову еру 1918, нову државу, и нове држављане, о којима је знао већим делом само по чувењу, то је зато што је веровао ондашњим својим државницима, који су водили три победилачка рата; али не слутећи колико су и они били изиграни у Паризу и Лондону, махинацијама Трумбићевог и Хинковићевог Југословенског Одбора, у којем је било неколико српских чланова, малог калибра; и који је уносио неред и пометњу у све српске националне и расне основе; са упорношћу и безобзирношћу које су добијали од хрватских чланова тог круга, много јачих не само у интриги, него и у уверењу и правцу какав су желели: увек бирајући антитезу против тезе, реакцију против акције, сплетку против идеала.

Али српски народ није знао да ће у новој држави постати странцем у својој сопственој кући. У свом словенском и патриархалном схватању крвне и расне везе, он није веровао да ће се у тој кући наћи међу завереницима против свих његових заветних светиња, међу дојучерашњим туђим војницима, које је он побеђивао, да га они затим оклеветају и обешчасте међу европским народима у чијој је средини он дотле био и велик и славан.

Али ни то није све. Српски народ није ни знао да са новом и заједничком државом он узима на себе обавезе које су премашале све његове могућности, а у замену ништа не добијајући од двеју осталих група у тој заједници. Југославизам је био странпутица и беспуће, вратоломија и самоубијство.

XV

Српски народ, а то је не само Србија, него и цело Уједињено Српство, место да се 1918 формирало у једну огромну и етнички хомогену групу, и следствено у једну велику државу, примило је на себе дужност да пристане на границе Југославије које су само на мору имале дужину од ништа мање него 1.000 километара од Сушака до Улциња; а на суку, двоструко толико, од Ђевђелије до Крањске! За одбрану онолике обале, требала би једна прескупа ратна морнарица какве од великих сила, а какву ми никад нисмо могли ни замислити са нашим малим буџетом. За одбрану сувоземне онако бескрајне границе, требала је тако исто војска једне велике силе, са оружањем, које је изискивало огромне трошкове, и за набавку и за уздржавање! Са илузијама да ће наши ондашњи побеђени непријатељи остати целог века и даље обезоружани, ми смо наивно веровали да ће херојство српско, помогнуто патриотизмом хрватским и познатом отпорношћу словеначком, бити гаранција мира довољна и за цео европски исток.

Ово је била једна кобна обмана. Југославија са таквим границама, и са онаквим буџетом, била је, дакле, од првог момента један политички апсурдум. - Француска је, на пример, са две стране ограничена великим планинским ланцима, Алпима према Италији, и Пиринејима према Шпанији; а с југа морем, где је могла у изванредним лукама држати флоту према њеном онда најбогатијем буџету на континенту; а са запада је граничила Океаном који су западне државе по природним законима њиховог

положаја, требале увек да заједнички бране морнарице двеју савезничких држава, (а не само једна од њих). Узимам овде за пример само питање граница ове једне европске државе, која је имала срећу да према Немачкој, главном непријатељу, има једну једину границу отворену. Скоро не ни већу него што је такву границу имала бедна Југославија према тој истој Немачкој, 1941 године!

Већ само овакво питање будуће државне границе било је довољан разлог да се идеал уједињења сматра веома компликованим. Скупштина у Нишу је 1914 објавила да ће Србија ратовати и за ослобођење Хрвата и Словенаца, верујући да ће то ови радосно поздравити, али ни оног дана у Нишу ондашњи државници нису тим мислили и на уједињење, које је већ много сложенији проблем, као што се видело и на другим примерима европских држава. Србија је узимала обавезу да и својом крвљу брани сутра, и то против две велике силе, своје нове суседке, Немачке и Италије, западне границе, дигнуте већ до Триглава и до Муре! Зар то није био апсурдум.

Питамо се да ли се ондашња наша влада питала: шта Срби у замену и сами добијају за такву тешку обавезу против великих сила? Како таквој обавези одговара хрватски и словеначки унос у тај општи капитал, у то заједничко државно остварење? Скоро ништа, ко имало познаје истински случај са овим питањем. У војничком погледу, (нашто је Србија највише полагала), нико није смео мислити да ће са осећањима која су Хрвати увек имали према Србима, а нарочито оним са каквим су ушли били у државну заједницу, и са мешањем католичанства и аустријанштине, битних духовних оријентација хрватских, икад Хрвати гинути уз Србе, ма на којем фронту, и према којем било непријатељу. Већ првих дана уједињења, Хрвати су врло искрено у Загребу истицали да се никад не би борили за српске границе у Јужној Србији или на Тимоку.

Уопште, ни о каквим заједничким херојствима нису Хрвати дали да се говори широм целе њихове земље. Они су окретали чак на смешно српску ратничку историју, славу српске војске, која је била слављена као херојска и од свих непријатеља, а не само од пријатеља. Не признавајући да је ишта Србија допринела ослобођењу њихове земље, један хрватски министар, др Крајач, повикао је једном цинично у Скупштини, и то кратко након уједињења: "Реците нам колико кошта та крв коју сте пролили за Хрватску, да вам је платимо..."

Никакве ни економске користи није имала Србија, ни српски народ око ње, удружујући у заједничку државу богате српске земље са пасивном Далмацијом, пасивном Словеначком, и за 1/3 пасивном Хрватском... Никакав њихов производ, ни природни ни индустријски, није био Србији неопходан, пошто је Српска Земља имала све исте природне производе и сама у изобиљу; а индустријске је могла јевтиније набавити из Мађарске и Италије. Међутим, Хрватска своју индустрију није могла продати ни у Италији, ни у Мађарској, пошто су обе индустријски богатије; а могла их је продати само српским аграрне.

Тако треба разумети цветање индустрије хрватске, и дизање Загреба до велеграда, пошто што она земља није рађала више под управом Београда него под управом Пеште и Беча... Тако и разумевајте изградњу Сушака, и велики процват Сплита. - Међутим, Хрватска није престајала са кукањем да је покрадена, ни онда кад је српска Војводина, једна од житница Европе, сама плаћала 52% целокупног државног пореза. Шта више Хрватска мало што није упропастила државу већ сутрадан по нашем уједињењу, са лакоумошћу која је превазилазила и сав цинизам ондашњих хрватских вођа.

Већ првих дана је Загреб позивао народ да не иде у војску. За аграрну реформу, коју је Београд дрзнуо да решава, (иако то никад нису хтели ни Мађари, ни Аустријанци, ни Турци, и која је увек непопуларна ствар), Хрвати су објавили своје протесте са највећим клеветима против Срба. И онда када је ту реформу спроводио Павле Радић!... На све европске конференције које су се где држале у оно време - у Паризу, Версаљу, Трианону и Рапалу, - из Загреба су ишли меморандуми тражећи

хрватску републику. Радић се у младости казивао Југословеном, - чак и Србином, сматрајући, иако нетачно, да су то два имена истог народа. ("Ја сам Србин који говори хрватски" викао је једном приликом овај љубитељ каламбура). Али у 50-ој години је пошао да руши монархију, и ствара републику у којој би он постао претседником. - Духовни бојкот Загреба против државе, био је нечувен. Радић, који је певао химне Фрањи Јосипу за живота Царевог, одржао је један плачеван некролог у Сабору кад је дошла вест о Царевој смрти; и заједно са осталим члановима Сабора гласао да му се у Загребу дигне споменик...

Повика из Загреба против неспособног чиновништва и корупције, било је стварно само повика која је постојала свугде по Европи после рата, повика против општег зла.

Хрвати су бојкотовали државни зајам, а последица тога је био пад наше валуте, и милијардама губитка. Хрвати су бојкотовали и праводобно изграђивање железница, што је нанело такође огромне штете, и још већи пад валуте. Али не само огромне штете Србима, на које се гађало у њиховим богатим крајевима, него и против Хрвата, у њиховим убогим земљама, неразвијеним и пасивним... Промена њихове аустријске круне у ондашњу државну монету, српске динаре, у сразмери 1:3, направило је једну незакониту трговину са нашом валутом, јер нису мењане само употребљаване и прљаве хиљадарке хрватских сељака, него и вагонима новоуезене кријумчарене хиљадарке загребачких банкара, из Пеште и Беча преко Муре у Хрватску.

Правећи овакву саботажу држави, Радић је био окривљен и затворен, (уосталом врло неполитички, и доста ступидно), али кад се он вратио затим у ондашњи радикалски Београд, прва му је мисао била да оде да благодари Краљу, и ушао у Двор пољубивши, на очиглед свију, десни стуб Дворских врата. Србијанци су ово сматрали својом победом. Међутим, нешто доцније, исти Радић је тражио од чланова своје велике странке да нико не оде на откривање Штросмајеровог споменика у Загребу, како се не би правила забуна између његове политике, искључиво деструктивне, и Штросмајеровог "југославизма", тобож конструктивног.

Др Влатко Мачек је пошао истим путем, кад је, пре мало година, тражио да промени своје име Југословенска Академија Наука у Загребу, коју је тако назвао Штросмајер да би је направио бар њеним самим именом, ако не и значајем својих академика, централом на југу словенском. Мачек је тражио да се не зове више Југословенском Академијом, него Хрватском. - Додајмо овој историји "југославизма" загребачког још један факат. Кад су 9 априла 1940, неки поштоваоци Штросмајера хтели дати опело у Загребу за спомен 35-годишњице смрти ђаковачког добротвора, монсињор Степинац, бискуп загребачки, тог се дана нашао на путовању, да не би узео учешћа у прослави Штросмајера, чије се име доводило, - иако погрешно, - у везу са "југославизмом", главним принципом државе Југославије.

У таквом расположењу Загреба према држави Југославији, дошло је дакле и пролеће 1941, кад је требало највеће духовне заједнице међу члановима Једне државе, па поћи заједно на границу против непријатеља. И то не непријатеља Бушмана и Хотентота, или Лапонца и Самоједа, него Германа, који је у Загребу свагда имао пријатеље; и против Италијана, које су Хрвати увек мрзели, само зато што су их ови презирали. Хрватски официри су били већ спочетка спремани за прелазак непријатељу на фронту чим се овај буде појавио. Само су врло слаби мозгови међу Србима могли веровати да хрватски официри стоје срцем ближе Београду него Загребу, и српској војсци ближе него својим онамошњим породицама.

Да је неко запитао творце Југославије у Паризу, (изузимајући Трумбићев Југословенски Одбор), да ли би пристали на државу која би онако доживела издају на великом делу свог фронта, и у првом окушају југославенског патриотизма; а затим још и покољ пола милијона српске нејачи, не верујем да би се онда ико био решио на такву свирепу авантуру, као што је био 1 децембар 1918.